

สืบ
เรื่อง
รู้เขารู้เรา
ก่อนเข้า
ชุมชน

พิมพ์ครั้งที่ 2
ฉบับปรับปรุง

กวินธร เสถียร

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยนเรศวร
Naresuan University Publishing House
www.nupress.grad.nu.ac.th

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยนเรศวร
Naresuan University Publishing House

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยนเรศวร 99 หมู่ 9 อาคารมหาธรรมราชา ชั้น 1 มหาวิทยาลัยนเรศวร
ตำบลท่าโพธิ์ อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก 65000 โทร. 0 5596 8833-8836 E-mail : nuph@nu.ac.th

🌐 www.nupress.grad.nu.ac.th 📞 สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยนเรศวร 📧 @nupress

สงวนลิขสิทธิ์ © ตามพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2537 โดยสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยนเรศวร ห้ามทำซ้ำ ตัดแปลง เผยแพร่ต่อสาธารณชนไม่ว่าส่วนใด
ส่วนหนึ่งของหนังสือเล่มนี้ ไม่ว่าในรูปแบบใด ๆ นอกจากจะได้รับอนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษรจากสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยนเรศวร เท่านั้น

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

National Library of Thailand Cataloging in Publication Data

กวีนิพนธ์ เล่มเดียว.

สืบเนื่องรู้เขาก่อนเข้าชุมชน (ฉบับปรับปรุง).-- พิมพ์ครั้งที่ 2.-- พิษณุโลก : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2569.
330 หน้า.

1. การพัฒนาชุมชน. 1. ชื่อเรื่อง.

346.045

ISBN 978-616-426-407-6

ISBN (e-book) 978-616-426-408-3

สพน. 156

ราคา 360 บาท

พิมพ์ครั้งแรก มกราคม พ.ศ. 2562 | พิมพ์ครั้งที่ ๒ (ฉบับปรับปรุง) มกราคม พ.ศ. 2569

จัดพิมพ์โดย สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยนเรศวร

- วางจำหน่ายที่
1. ศูนย์หนังสือแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ถนนพญาไท แขวงวังใหม่ เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ 10330 โทร. 0 2218 9812
 2. ศูนย์หนังสือมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
ถนนงามวงศ์วาน แขวงลาดยาว เขตจตุจักร กรุงเทพฯ 10900 โทร. 0 2579 0113
 3. ศูนย์หนังสือมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ถนนพระจันทร์ แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพฯ 10200 โทร. 0 2613 3899
 4. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยนเรศวร
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยนเรศวร อาคารมหาธรรมราชา จังหวัดพิษณุโลก 65000 โทร. 0 5596 8833-8836

<p>ประธานกองบรรณาธิการ กองบรรณาธิการ</p>	<p>รองศาสตราจารย์ ดร.วัฒนา พัดเกตุ รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ รักษาการแทนคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย รองศาสตราจารย์ ดร.ชัยรัตน์ มदनาค • รองศาสตราจารย์ ดร.ธนชัยรัตน์ ทุนโพนาลัยพัฒน์ • รองศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ สมกุล • รองศาสตราจารย์ ดร.ภณ วัชรนิเวศ • รองศาสตราจารย์ ดร.อวีชัย เมธีวัญญู • ศาสตราจารย์ ดร. พญ.สุธาทิพย์ พงษ์เจริญ • ศาสตราจารย์ ดร.สุทิลา ถาน้อย • รองศาสตราจารย์ ดร.นิทรา กิจธิระวุฒิมวงษ์ • รองศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย วิทยาอารีย์กุล • รองศาสตราจารย์ ดร.สุฉัตร ตำนายุทธศิลป์ • ศาสตราจารย์ ดร.อัญชลี สิงห์น้อย วงศ์วัฒนา • รองศาสตราจารย์ ดร.สุจินดา เข้มศรีพงษ์ • ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชัยพงษ์ สำเนียง • ผู้ช่วยศาสตราจารย์จรวยกรักษ์ สุวพันธ์ • ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชนมมาต อินทจามรกรักษ์ • พัชรี ท่วมใจดี • นวิพรรณ ดันติพิศาล • สรญา แสงเย็นพันธ์</p>
<p>ประสานงาน ฝ่ายขาย/การเงิน ออกแบบปก ออกแบบรูปเล่ม พิมพ์</p>	<p>ภักดีณี เทิดสิทธิกุล มลชา โพธิ์เงิน • วสันต์ มาสวัสดิ์ ชาลินี สุวรรณวัฒน์ สรญา แสงเย็นพันธ์ บริษัท ภูเก็ต พรินท์ติ้ง แอนด์ แพคเกจจิ้ง กรุ๊ป จำกัด 6/1 ซอยเสวีย์ไทย 58 แขวงมีนบุรี เขตมีนบุรี กรุงเทพมหานคร</p>

สำนักพิมพ์นี้เป็นสมาชิกสมาคมผู้จัดพิมพ์
และผู้จำหน่ายหนังสือแห่งประเทศไทย
<https://pubat.or.th>

พิมพ์บน
กระดาษคุณภาพ เพื่อลดผลกระทบต่อ
ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

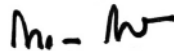

กรณีต้องการสั่งซื้อหนังสือปริมาณมาก หรือเข้าชั้นเรียนติดต่อได้ที่ฝ่ายจำหน่ายสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยนเรศวร
โทร. 0 5596 8836 Email : nuph@nu.ac.th

คำนิยม

การศึกษาชุมชนเป็นการดำเนินกิจกรรมด้วยเป้าหมายสำคัญคือ เข้าถึง เข้าใจ และสนับสนุนให้เกิดการพัฒนาทั้งสมาชิกในชุมชนและสภาพแวดล้อมของชุมชน การเรียนรู้หลักการ ข้อมูล เทคนิค และเครื่องมือ จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเรียนรู้ก่อนดำเนินการ

หนังสือเล่มนี้ ได้เรียบเรียงเนื้อหาเกี่ยวกับข้อมูลสำคัญต่าง ๆ และเทคนิคการเข้าชุมชนอย่างผู้มีประสบการณ์ ซึ่งการลงพื้นที่เข้าชุมชนเป็นทักษะเชี่ยวชาญของผู้เขียนอยู่แล้ว ผู้อ่านจึงได้มุมมอง และองค์ความรู้ในการศึกษาชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการเก็บข้อมูลสำหรับการวิจัย การแสวงหาความร่วมมือ ในการกำหนดนโยบาย เพื่อพัฒนาพื้นที่ร่วมกับชุมชน การศึกษาอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ เพื่อถ่ายทอด ประชาสัมพันธ์ และขยายผล นับเป็นงานวิชาการที่มีประโยชน์สำหรับนิสิตและบุคคลทั่วไป ที่ต้องการเรียนรู้ หลักการ และวิธีการที่หลากหลาย สามารถนำองค์ความรู้จากหนังสือไปใช้ประโยชน์ได้อย่างแท้จริง ขอชื่นชมในความตั้งใจถ่ายทอดความรู้ของผู้เขียนมา ณ ที่นี้

(ศาสตราจารย์พิเศษ ดร.กาญจนา เจริญศิริ)

อธิการบดีมหาวิทยาลัยนเรศวร

คำนำการพิมพ์ครั้งที่ 1

ราวปี พ.ศ. 2546 ผู้เขียนมีส่วนร่วมเป็นผู้ช่วยนักวิจัย เก็บข้อมูลชุมชนผ่านแบบสอบถามระบบเกษตรกรรมรายครัวเรือน ในโครงการจัดเก็บข้อมูลระบบสารสนเทศเพื่อจัดทำฐานข้อมูลตำบลนาร่องและตำบลหลัก (พื้นที่ภาคเหนือตอนล่างภาคกลางตอนบน)

ขณะซักถามข้อมูลการเพาะปลูกพืช มักพบปัญหาว่า เกษตรกรหรือตัวแทนครัวเรือนผู้ตอบบางราย จะบอกชื่อพันธุ์ข้าวอย่างกว้าง ๆ เช่น พิษณุโลก สุพรรณบุรี กข ฯลฯ ส่วนเลขหลังชื่อ กข1, กข2, กข3 นั้นไม่ระบุทราบแน่ชัด เกษตรกรบางรายชวนคุยต่อไปเกี่ยวกับ “ข้าวหนัก-ข้าวเบา-วันสั้น-วันยาว” และด้วยพื้นฐานด้านเกษตรเพียงน้อยนิด จึงได้แต่ฟังเพลินไปกับสาระของข้าวแตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ การเก็บแบบสอบถามแต่ละชุดจึงเนิ่นนานเกินเวลาที่กำหนด

10 ปีต่อมา เมื่อเปลี่ยนสภาพจากผู้ช่วยไปเป็นนักวิจัย ผู้เขียนยังคงลงพื้นที่เก็บข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่น แต่ครั้งนี้พบปัญหาที่ต่างไปในเรื่อง “ปฏิทินชุมชน” เช่น ขณะซักถามปราชญ์ชาวบ้านว่า “งานประเพณีสำคัญของคนถิ่นนี้มีขึ้นเดือนไหน” ซึ่งเมื่อไหร่ที่คำตอบระบุเป็นเลขเดือน ผู้เขียนจะนึกเป็นเดือนสากล ซึ่งอันที่จริงผู้เฒ่าผู้แก่นั้นหมายความว่าถึงเดือนตาม “ปฏิทินจันทรคติ”

มองในแง่บวก นี่คือโอกาสของการเรียนรู้ สร้างปฏิสัมพันธ์ และฝึกทักษะการสื่อสาร มากกว่าพุ่งเป้าไปเก็บข้อมูลอย่างฉาบฉวยและรีบเร่งออกจากพื้นที่เมื่อได้มาแล้วซึ่งสิ่งที่ตนต้องการ แต่หากมองในแง่ลบ นี่คือ “ความไม่รู้” และ “การเพิกเฉย” ไม่ชวนขวยที่จะรู้ล่วงหน้าว่าข้อมูลใดบ้างจำเป็นต้องรู้ก่อนเข้าสู่พื้นที่ เพื่อประหยัดเวลา เพื่อให้การเสวนาเป็นไปอย่าง

ต่อเนื่อง ด้วยการ “รู้เขา รู้เรา” และเพื่อแสดงว่าเราเป็น “นักวิจัย” ที่พร้อม และทำการบ้านมาดีก่อนลงพื้นที่ศึกษาชุมชน

ด้วยเป็นกิจกรรมซึ่งต้องทำที่บ้าน การมุ่งหวังไปเก็บเกี่ยวเรียนรู้ในภาคสนามอาจทำได้ไม่เต็มที่ สำหรับผู้ที่ศึกษาชุมชน ไม่ว่าจะ เป็นนิสิตหรือนักวิจัยที่มีสถานภาพแบบคนนอก เพราะต่างมาแล้วก็ไป ต้องเก็บข้อมูลเพื่อประกอบรายงาน หรือค้นคว้าวิทยานิพนธ์ ย่อมจำกัดด้วยเงื่อนไขของเวลาและงบประมาณ ดังนั้น “การบ้าน” ที่จะต้องทำก่อนลงพื้นที่ศึกษาชุมชนจึงเป็นเรื่องจำเป็น สิ่งเหล่านี้เรียกในระเบียบวิธีวิจัยว่า “การทบทวนวรรณกรรม” (literature review) เพื่อค้นหาความรู้จากแหล่งต่าง ๆ นำมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ เสมือนไฟฉายส่องสว่างเห็นแนวทางการศึกษาที่เหมาะสมในพื้นที่วิจัยของตน

การบ้านสำหรับนักวิจัยในหนังสือเล่มนี้ เขียนขึ้นจากประสบการณ์ที่ผู้เขียนเกี่ยวข้องกับโครงการวิจัยด้านสิ่งแวดล้อม เกษตร สังคมและวัฒนธรรม ทั้งในฐานะผู้ช่วยนักวิจัย นักวิจัย และหัวหน้าโครงการที่เฝ้าสังเกตนิสิตของตนเองเก็บข้อมูล ภายใต้สภาพปัญหาเดียวกับที่ผู้เขียนเป็นมาก่อน รวบรวมเป็น 10 เรื่องรู้เขาก่อนเข้าชุมชน

รายละเอียดทั้ง 10 เรื่อง ไม่ได้วางตรงเนื้อหาเข้มข้นเท่าตำราชั้นสูง แต่มุ่งหวัง ให้เป็นหนังสือที่ปูพื้นความเข้าใจเบื้องต้นของผู้อ่าน ก่อนขยับไปค้นคว้าหาตำราเฉพาะเรื่องเพิ่มเติมภายหลัง หนังสือเล่มนี้ใช้ประโยชน์ได้ทั้งนิสิตระดับปริญญาตรี-เอก ที่ต้องทำวิทยานิพนธ์ การศึกษาอิสระ หรือรายวิชาที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม การวิจัยเชิงคุณภาพ การทบทวนวรรณกรรม และการสร้างกรอบแนวคิดการวิจัย เทคนิคการเก็บรวบรวมข้อมูล กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา รวมถึงนักวิจัย

นักพัฒนา หรือผู้ที่จำเป็นต้องศึกษาวิจัยชุมชน ทั้งนี้ เนื้อหาภายในหนังสือ อาจมีความแตกต่างกันในด้านเนื้อหา เช่น ข้อมูล กชช.2ค, ข้อมูล จปฐ., Google Maps จะมีรายละเอียดข้อมูลไม่ลุ่มลึกเท่าประเพณี 12 เดือน, ทรัพยากรป่าไม้ และภัยธรรมชาติ ซึ่งไม่อาจเกลี่ยเนื้อหาให้สมดุลกันได้ แต่สิ่งสำคัญที่ผู้เขียนกำหนดไว้คือ ต้องไม่ยากเกินความเข้าใจ โดยลดทอนศัพท์ทางวิชาการใช้เชิงอรรถโยงเสริมความเข้าใจ

ผู้เขียนขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูงต่อ ศาสตราจารย์พิเศษ ดร.กาญจนา เกรียงซี อธิการบดีมหาวิทยาลัยนเรศวร ที่กรุณาเขียนคำนิมรรองศาสตราจารย์ ดร.พัชรินทร์ สิริสุนทร, รองศาสตราจารย์ ดร.ชฎา ณรงค์ฤทธิ, รองศาสตราจารย์ ดร.เดช วัฒนชัยยิ่งเจริญ, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วิภา หอมหวล และรองศาสตราจารย์ ดร.ชลเดช ตั้งตระการพงษ์ ผู้เป็นทั้งอาจารย์ หัวหน้าโครงการวิจัย ที่ให้คำแนะนำ และมอบโอกาสแก่ผู้เขียนเข้าสู่สนามการวิจัยชุมชน

ขอขอบคุณ คุณจรัญ กันมา เจ้าหน้าที่สำนักหอสมุดมหาวิทยาลัยนเรศวร ผู้นำส่งทรัพยากรที่ผู้เขียนประมวลมาใช้ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ศักดิ์ดา หอมหวล และคุณจิราพร เฟ็งลำ ผู้เป็นกัลยาณมิตรทางปัญญา และช่วยตรวจทานต้นฉบับ หากผู้อ่านมีข้อเสนอแนะ เพื่อปรับปรุงเนื้อหาให้สมบูรณ์ขึ้นยังประโยชน์ต่อผู้สนใจศึกษาชุมชน สามารถให้ข้อมูลได้ที่ gwyntoms@nu.ac.th และหากคุณูปการของหนังสือเล่มนี้จะพึงมี ก็ขออภัยประโยชน์นี้แต่บุพการีทั้งสองท่าน

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กวินธร เสถียร

คำนำการพิมพ์ครั้งที่ 2

หลังจากหนังสือฉบับพิมพ์ครั้งที่ 1 เผยแพร่ในปี พ.ศ. 2562 ผู้เขียนยังมีงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับชุมชนอย่างต่อเนื่อง ได้แก่ ชุมชนปลอดขยะเทศบาลนครพิษณุโลก ซึ่งงานศึกษานี้ประยุกต์ใช้ภาพถ่ายดาวเทียมจาก Bing Maps แสดงชุมชนที่จัดทำปุ๋ยหมักและกิจกรรมคัดแยกขยะ (3Rs) และใช้เว็บแผนที่ HERE WeGo ร่วมกับการสำรวจภาคสนาม เพื่อกำหนดขอบเขตพื้นที่ศึกษาในชุมชนบรมไตรโลกนาถ 21 (ฟ้ารุ่ง มีอุตร และคณะ, 2564)

การศึกษากระบวนการจัดการขยะมูลฝอย เทศบาลเมืองน่าน และแนวทางอนุรักษ์ยางนาและจำปาขาว รุกขมรดก (heritage trees) อำเภอ นครไทย จังหวัดพิษณุโลก โดยใช้แผนพัฒนาท้องถิ่น เพื่อค้นหาข้อมูลพื้นฐานชุมชน ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ และโครงการพัฒนาที่เกี่ยวข้อง (กวิณธร เสถียร และคณะ, 2566; ปิยรัตน์ วงศ์จุมมะลี และคณะ, 2565)

การพัฒนาเค้าโครงงานวิจัยเรื่อง แผนการจัดการป่าชุมชนบ้านน้ำขมิ้น ตำบลเนินเพิ่ม อำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก ในปี พ.ศ. 2567 ทำให้ผู้เขียนเข้าชุมชนบ่อยครั้ง จนเห็นความสำคัญของข้อมูล เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีประวัติศาสตร์การต่อสู้ในสมรภูมิกุญชรโรงกล้า (เขตงาน 23) ช่วงปี พ.ศ. 2516-2523 จนผู้เขียนเข้าร่วมเป็นเครือข่ายกับศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร เก็บข้อมูลบ้านน้ำขมิ้น เพื่อบันทึกเป็นคลังข้อมูลบนเว็บไซต์วิกิชุมชน

นอกจากนี้ ยังมีบทวิจารณ์หนังสือเรื่อง “ดิน น้ำ ข้าว และชาวนาชาติพันธุ์วรรณนาของชาวนาบางระกำ” ซึ่งผู้เขียนเสนอแนะว่า นักวิจัยที่สนใจสังคมชาวนา อาจพิจารณาศึกษาข้อมูลปริมาณน้ำฝน ที่สะท้อนถึงความสัมพันธ์กับปริมาณน้ำท่า น้ำใต้ดิน การใช้น้ำ รวมถึง “ภัยธรรมชาติ” จากปัญหาภัยแล้ง

เพื่ออธิบายชาติพันธุ์วรรณนาของชวานาพื้นที่ลุ่มน้ำยมฝั่งขวาให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น (กวีนิธ เสถียร, 2563; ฐานิดา บุญวรรณ, 2562)

การใช้ภาพถ่ายดาวเทียม และแผนที่เว็บไซต์ Bing Maps, HERE WeGo (นอกเหนือจาก Google Maps) แผนพัฒนาท้องถิ่น และภัยธรรมชาติ เป็นตัวอย่างข้อมูลพื้นฐาน 3 ใน 10 เรื่อง ยืนยันถึงความจำเป็นต่อการรู้เขา รู้เรา สำหรับฉบับพิมพ์ครั้งแรก และ 5 ปีถัดมา ประสบการณ์การสอน การวิจัย พัฒนาการของความรู้และการเผยแพร่งานวิจัยใหม่ ๆ รวมถึงข้อคิดเห็นจากผู้ทรงคุณวุฒิในชุมชนวิชาการ จึงปรับปรุงเนื้อหาสำหรับฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2 ดังนี้

1. เพิ่มเติม 2 หัวข้อ คือ “วิกิชุมชน” คลังข้อมูลพื้นฐานสำคัญของชุมชน ที่เครือข่ายนักวิจัย/นักวิชาการ/ชุมชน เป็นผู้เก็บรวบรวมข้อมูล และ “ทรัพยากรลุ่มน้ำ” สอดรับกับการจำแนกระบบลุ่มน้ำใหม่ 22 ลุ่มน้ำ ตามพระราชกฤษฎีกากำหนดลุ่มน้ำ พ.ศ. 2564

2. เรียงลำดับ “หัวข้อ” การนำเสนอใหม่ โดยอธิบายความหมายของการศึกษาชุมชน และสิ่งสำคัญที่ขาดหายไป ผ่านบทนำ ก่อนเข้าชุมชน จากนั้นกำหนดความสำคัญกับกลุ่มข้อมูล ที่จะช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจบริบทเชิงพื้นที่ และสารสนเทศภาครัฐ ได้แก่ Google Maps, วิกิชุมชน, ข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.), ข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน (กชช.2ค), แผนพัฒนาท้องถิ่น และเครือข่ายทางสังคม จากนั้นเป็นกลุ่มองค์ความรู้พื้นฐาน ครอบคลุมบริบทของชุมชนไทย ได้แก่ กลุ่มชาติพันธุ์, พันธุ์ข้าว, ทรัพยากรป่าไม้, ทรัพยากรลุ่มน้ำ, ภัยธรรมชาติ และประเพณี 12 เดือน

3. ปรับปรุงเนื้อหาทุกบทให้ทันสมัย เช่น ข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) และข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน (กชช.2ค) สอดรับกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13 (พ.ศ. 2566-2570) เพิ่มหัวข้อการใช้

ประโยชน์จากข้อมูลทั้ง 12 เรื่อง และยกตัวอย่างงานวิจัยที่ทันสมัย ใช้ภาพประกอบและเชิงอรรถโยงขยายความเนื้อหา แนะนำแหล่งข้อมูล แบนเอกสาร (short link) เพื่อให้ผู้อ่านศึกษาเพิ่มเติม

4. ปรับแก้รายการอ้างอิง ดังนี้ 1) ปรับเปลี่ยนรูปแบบจาก APA 6th จำนวน 294 รายการ ในฉบับพิมพ์ครั้งแรก เป็น APA 7th จำนวน 591 รายการ โดยจัดทำด้วยโปรแกรม EndNote 21.5 2) ปรับแก้รายการที่ไม่สามารถเข้าถึงได้ เนื่องจากไม่พบข้อมูลบนเว็บไซต์แล้ว

อนึ่ง รายการที่ระบุ (ม.ป.ป.) มักเป็นข้อมูลเอกสารที่หน่วยงานภาครัฐนำมาไว้บนเว็บไซต์โดยไม่ระบุวันเดือนปีที่เผยแพร่ เช่น กรมอุตุนิยมวิทยา สำนักอุทยานแห่งชาติ ดังนั้น ผู้เขียนจะยึดตามคู่มือ APA (2020, p. 291) ระบุ (ม.ป.ป.) หรือ (n.d.) ตามแหล่งที่มา และปรับรายการอ้างอิงให้สอดคล้องกับหลักภาษาไทย โดยเรียงวัน-เดือน-ปี และกรณีผู้แต่งมีฐานันดรศักดิ์จะใส่ชื่อตามด้วยฐานันดรศักดิ์ ตามคู่มือการอ้างอิงของหอสมุดแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (2564) ส่วนรายการอ้างอิง ซึ่งมีที่มาจากเว็บข่าว/สื่อสังคมออนไลน์ จำนวน 80 รายการ (ร้อยละ 13.5) ผู้เขียนพิจารณาคุณภาพ/ความน่าเชื่อถือจากเว็บไซต์สำนักข่าว หรือผู้ให้ข้อมูลเป็นเจ้าหน้าที่ภาครัฐ หรือนักวิชาการ มีการระบุแหล่งอ้างอิง¹ ที่เหลืออีก 482 รายการ (ร้อยละ 84.27) มีที่มาจากฐานข้อมูลวารสารวิชาการ ตำรา หนังสือ เอกสารเก่า² รายงานวิจัย เอกสารภาครัฐ และเอกชน

¹ เช่น สาเหตุ 8 ประการที่ทำให้เกิดภัยพิบัติ เว็บไซต์ผู้จัดการออนไลน์ เขียนโดย ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สาขาวิชาการพัฒนาชุมชนและสังคม มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, รายงานข้อมูลการยกเลิกเงินกู้บริหารจัดการน้ำ 3.5 แสนล้าน โดยสำนักข่าวอิศรา, พื้นที่คุ้มครองชาติพันธุ์ เว็บไซต์ Thai PBS เขียนโดย กองบรรณาธิการจับตาดอนาคดประเทศไทย, บทสัมภาษณ์อธิบดีกรมทรัพยากรธรณี (พิชิต สมบัติมาก) จากเว็บไซต์ประชาชาติธุรกิจ

² เช่น ตำราวลัทธิคณะแนว วัตองนคาราม (2506), ผลการค้นคว้าวิจัยชาวเขาวนัช พุกกะศรี (2511)

การพัฒนาหนังสือเล่มนี้ทำให้เห็นว่า ยังมีประเด็นอื่นที่ผู้เขียนและผู้อ่านควรศึกษาต่อไป เช่น งานศึกษาสังคมชาวนาของฐานิดา อธิบายความสัมพันธ์ของ “ดิน” ที่มีต่อการผลิตข้าว รวมถึงการปลูก “พืชไร่” งานศึกษาในพื้นที่ลุ่มน้ำต่าง ๆ บอกเล่าเรื่องราว “ประมงพื้นถิ่น” ส่วนข้อมูลความจำเป็นพื้นฐานกล่าวถึง “ปัจจัยเสี่ยงด้านสุขภาพ” เช่น โรคไม่ติดต่อเรื้อรัง (NCDs) มลพิษสิ่งแวดล้อม แต่ด้วยผู้เขียนยังไม่มีประสบการณ์วิจัยเกี่ยวกับหัวข้อดังกล่าว จึงเป็นข้อจำกัดต่อการประมวลเนื้อหา อย่างไรก็ตาม หวังเป็นอย่างยิ่งว่าหนังสือเล่มนี้จะเป็นประโยชน์ต่อผู้สนใจมิติด้านการศึกษา การพัฒนาชุมชนหรือเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนเอง

ขอขอบพระคุณ ศาสตราจารย์พิเศษ ดร.กาญจนา เจารัมย์ อธิการบดี มหาวิทยาลัยนเรศวร ที่กรุณาเขียนคำนิยามในครั้งที่ 2 ผู้ทรงคุณวุฒิทั้ง 3 ท่าน รวมถึงผู้ตรวจพิสูจน์อักษร ที่กรุณาให้คำแนะนำอันเป็นประโยชน์ยิ่ง เพื่อลดทอนข้อบกพร่องด้านเนื้อหา การใช้ภาษา และการจัดทำต้นฉบับและในขั้นตอนนี้ไม่อาจละเลย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ยุพิน เกื้อนศรี, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ฐานิดา บุญวรรณ, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บุศรินทร์ เลิศขวลิตสกุล, อาจารย์ ดร.ปัทมนันท์ ปุณเสรีพิพัฒน์, คุณผาสุข แก้วเจริญตา และคุณเรวดี จักรเสน ที่ช่วยขัดเกลาความคิด ลดทอนอคติ และปรับวิธิตัดของผู้เขียน รวมทั้ง ปอย, เก่ง, จิ, โภา ทีมงานคุณภาพ รับส่งเอกสารอยู่เบื้องหลัง

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กวินธร เสถียร

สารบัญ

บทนำ	ก่อนเข้าชุมชน.....	1
01 บทที่	กูเกิลแมปส์ (Google Maps)	25
02 บทที่	วิกิชุมชน.....	41
03 บทที่	ข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.)	59
04 บทที่	ข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน (กชช. 2ค)	75
05 บทที่	แผนพัฒนาท้องถิ่น.....	89
06 บทที่	เครือข่ายทางสังคม.....	107

07 บทที่	กลุ่มชาติพันธุ์	121
08 บทที่	พันธุ์ข้าว	147
09 บทที่	ทรัพยากรป่าไม้	167
10 บทที่	ทรัพยากรกลุ่มน้ำ.....	193
11 บทที่	ภัยธรรมชาติ	213
12 บทที่	ประเพณี 12 เดือน	243
	บรรณานุกรม	265
	ดัชนี	310

คำย่อ

อักษรย่อ

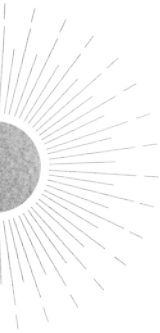
คำเต็ม

กข	กรมการข้าว
กชช.	คณะกรรมการพัฒนาชนบทแห่งชาติ
กชช.2ก	ข้อมูลพื้นฐานระดับจังหวัด
กชช.2ข	ข้อมูลพื้นฐานระดับอำเภอ
กชช.2ค	ข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน
กพสม.	คณะกรรมการพัฒนาสตรีหมู่บ้าน
จปฐ.	ข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน
ปก.	ป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย
ผกค.	ผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์
พ.ร.บ.	พระราชบัญญัติ
พชช.	คณะกรรมการอำนวยการงานพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน
ม.ป.ป.	ไม่ปรากฏปีที่เผยแพร่
ร.ท.ก.	ระดับน้ำทะเลปานกลาง
รพ.สต.	โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล
ศมส.	ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)
ศอช.	ศูนย์สารสนเทศเพื่อการพัฒนาชุมชน
ส.ป.ก.	สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม
ส.อบต.	สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบล
สท.	สมาชิกสภาเทศบาล
สทอภ.	สำนักงานพัฒนาเทคโนโลยีอวกาศและภูมิสารสนเทศ (องค์การมหาชน)
สปป.	สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชน

สศช.	สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ
อช.	อาสาพัฒนาชุมชน
อบต.	องค์การบริหารส่วนตำบล
อปท.	องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น
อพม.	อาสาสมัครพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์
อสม.	อาสาสมัครสาธารณสุข
AEC	ASEAN Economic Community (ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน)
AED	Automated External Defibrillator (เครื่องกระตุกหัวใจไฟฟ้าอัตโนมัติ)
AI	Artificial Intelligence (ปัญญาประดิษฐ์)
AIC	Appreciation, Influence, Control (เทคนิคการประชุมแบบมีส่วนร่วม)
APA	American Psychological Association (รูปแบบการอ้างอิงโดยสมาคมจิตวิทยาอเมริกัน)
CI	Community Informatics (ระบบสารสนเทศชุมชน)
COP	Community of Practice (ชุมชนปฏิบัติการด้านการเรียนรู้)
DKBA	Democratic Karen Buddhist Army (กองทัพกะเหรี่ยงพุทธประชาธิปไตย)
EHIA	Environmental Health Impact Assessment (การประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ)
FSC	Future Search Conference (การประชุมสร้างอนาคตร่วมกัน)

GI	Geographical Indication (สินค้าสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์)
GIS	Geographic Information System (ระบบเทคโนโลยีภูมิสารสนเทศ)
GISTDA	Geo-Informatics and Space Technology Development Agency (สำนักงานพัฒนาเทคโนโลยีอวกาศและภูมิสารสนเทศ)
GPS	Global Positioning System (เครื่องกำหนดตำแหน่งบนพื้นโลก)
ILO	The International Labour Organization (องค์กรแรงงานระหว่างประเทศ)
IUCN	The International Union for Conservation of Nature (สหภาพสากลว่าด้วยการอนุรักษ์)
JMA	The Japan Meteorological Agency (สำนักงานอุตุนิยมวิทยาญี่ปุ่น)
LGBTIQA	Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender, Intersex, Queer, Asexual/Agender (คำเรียกกลุ่มผู้มีความหลากหลายทางเพศ)
M.I.C	Modify, Improve, Create (กระบวนการพัฒนาสังคม/ชุมชนประกอบด้วยการปรับปรุงหรือ ยุบกระบวนการ, การยกระดับ, การสร้างสรรค์)
MODIS	Moderate Resolution Imaging Spectroradiometer (ระบบ เซนเซอร์ประเภทหนึ่งบนดาวเทียมTerraและAqua)
NCDs	Non-Communicable Diseases (กลุ่มโรคไม่ติดต่อเรื้อรัง)
NGOs	Non-Governmental Organizations (องค์กรพัฒนาเอกชน)

NMSC	The National Meteorological Satellite Center (ศูนย์ข้อมูลดาวเทียมอุตุนิยมวิทยาแห่งชาติ, เกาหลีใต้)
NOAA	The National Oceanic and Atmospheric Administration (องค์การบริหารมหาสมุทรและชั้นบรรยากาศ, สหรัฐอเมริกา)
SMEs	Small and Medium Enterprises (กลุ่มผู้ประกอบการวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม)
SWOT	Strength, Weakness, Opportunity, Threats (เครื่องมือวิเคราะห์ธุรกิจหรือโครงการ)
tCO ₂ eq	metric tons of carbon dioxide equivalent (ตันคาร์บอนไดออกไซด์เทียบเท่า)
TDWG	International Working Group on Taxonomic Databases for Plant Sciences (คณะทำงานนานาชาติฐานข้อมูลด้านอนุกรมวิธานพืชศาสตร์)
TPMAP	Thai People Map and Analytics Platform (ระบบบริหารจัดการข้อมูลการพัฒนาคนแบบชี้เป้า)
UN	The United Nations (องค์การสหประชาชาติ)
UNDP	The United Nations Development Programme (โครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ)
VIIRS	Visible Infrared Imaging Radiometer Suite (เซ็นเซอร์ประเภท หนึ่งบนดาวเทียมใช้ถ่ายภาพและวัดรังสีจาก พื้นผิวโลก)
WEFCOM	Western Forest Complex (ผืนป่าตะวันตก ผืนป่าอนุรักษ์ขนาดใหญ่ในประเทศไทย)
ZOPP	Ziel Orientierte Projekt Planung (การวางแผนโครงการแบบชี้เป้า)

บทนำ

ก่อนเข้าสู่ชุมชน

การศึกษาชุมชน ทั้งในลักษณะชุมชนเมืองและชุมชนชนบท ถือเป็นองค์ความรู้สำคัญ ซึ่งถูกกำหนดไว้ในหมวดวิชาบังคับสำหรับผู้เรียนระดับปริญญาตรี สาขาวิชาพัฒนาสังคม พัฒนาชุมชน สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา³ สถาบันการศึกษาแต่ละแห่งอาจตั้งชื่อวิชา เช่น การศึกษาชุมชนและสังคม หลักการวิเคราะห์ชุมชน ชุมชนและสังคมแนวใหม่ ชุมชนและเครือข่ายทางสังคม กระบวนการและเทคนิคการทำงานพัฒนา ไม่ว่าจะเรียกด้วยชื่อใด แต่คำสำคัญที่ระบุในคำอธิบายรายวิชาใกล้เคียงกันคือ การศึกษาชุมชน การวิเคราะห์ชุมชน การวางแผนชุมชน รวมถึงเครื่องมือ วิธีการ และการเก็บข้อมูลชุมชน (มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2566, น. 176; 2567, น. 215; มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2565ก, น. 26; มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2567, น. 57; มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์, 2567, น. 23)

การประเมินว่าผู้เรียนรู้จักหรือเข้าใจชุมชนมากน้อยเพียงใด อาจประเมินได้จากปฏิญานิพนธ์ ภาคนิพนธ์หรือการศึกษาอิสระ ตัวอย่างหนึ่งที่เด่นชัดคือ กรณี “แบบ” ปณิดา ยศปัญญา นิสิตชั้นปีที่ 4 สาขาวิชาพัฒนา

³ บางมหาวิทยาลัย อาจกำหนดเป็นวิชาเลือก (มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2565, น. 18)

บทนำ : ก่อนเข้าสู่ชุมชน

ชุมชน คณะมนุษยศาสตร์ฯ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ซึ่งยังจำเป็นต้องเข้าศึกษาชุมชน แต่เพื่อความปลอดภัย เธอจึงเปลี่ยนพื้นที่จากจังหวัดขอนแก่นมาที่มหาสารคาม ภายหลังเปิดโปงกรณีเจ้าหน้าที่รัฐปลอมแปลงเอกสารทุจริตเงินสงเคราะห์ (คนจน คนยากไร้ ผู้ติดเชื้อ HIV) กว่า 2,000 ราย เมื่อครั้งฝึกงานที่ศูนย์คุ้มครองคนไร้ที่พึ่ง จังหวัดขอนแก่น ในช่วงเดือนตุลาคม 2560 (ข่าวสด, 2561ก; ปณิดา ยศปัญญา, ผู้ให้สัมภาษณ์, 2567; ผู้จัดการออนไลน์, 2561ก; เวิร์คพอยท์ทูเดย์, 2561) โดยเฉพาะแต่แถม นิสิตสาขาวิชาอื่น ๆ โดยเฉพาะกลุ่มผู้เรียนด้านวิทยาศาสตร์สุขภาพ เช่น อนามัยชุมชน หรือแม้แต่นิติแพทย์ (GG03, 2024; มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2565ข) ก็อาจเกี่ยวข้องกับการศึกษาชุมชน

ชุมชนคืออะไร?

ชัยนต์ วรรณระภูติ (อุทัย ดุลยเกษม, 2553, น. 61-62) อธิบายว่า “ชุมชน” หมายถึง การรวมกันอยู่ของกลุ่มคนจำนวนหนึ่งในพื้นที่แห่งหนึ่ง อาศัยทรัพยากรธรรมชาติเพื่อดำรงชีวิต ในความหมายแคบลงมา ชุมชนหมายถึง สังคมขนาดเล็กในชนบท หรือสังคมหมู่บ้าน มีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ใกล้ชิดกันอย่างไม่เป็นทางการ พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ยังรักษาแบบแผนการดำรงชีวิต ขนบประเพณีดั้งเดิม เป็นสังคมเกษตรกรรม ไม่พัฒนาไปในลักษณะสังคมเมือง แต่หากมองในความหมายกว้างจะหมายถึงกลุ่มคนที่มาอาศัยอยู่ร่วมกันในลักษณะชุมชนเมือง

ยศ สันตสมบัติ (อมรวิรัช นาคทรพรพ และคณะ, 2551, น. 29) และ โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ (2556, น. 11) อธิบายไว้ไม่แตกต่างกันว่า ชุมชนไม่ได้หมายความเฉพาะกลุ่มคนที่รวมตัวกันในพื้นที่ทางกายภาพ (physical)

บทที่ 1

ภูเกิลแมปส์

300 กว่าปีที่แล้ว จากอบ ร็อกเกอร์วีน (Jacob Roggeveen) เดินทางถึงเกาะอีสเตอร์ เมื่อปี ค.ศ. 1722 เกาะแห่งนี้เป็นที่ห่างไกลจากแผ่นดินมากที่สุดของโลก ห่างจากเมืองซานติเอโก ประเทศชิลี กว่า 2,340 ไมล์ 231 ปีถัดมา เอ็ดมัน ฮิลลารี และเทนซิง นอร์เกย์ (Edmund Hillary and Tenzing Norgay) ปีนป่ายถึงจุดสูงสุดของโลก ณ ยอดเอเวอร์เรสต์ ได้สำเร็จ ในปี ค.ศ. 1953 และอีก 7 ปีถัดมา เรือดำน้ำตรีเอสเต (Trieste) ดำดิ่งพาดอน วาลซ์ และจาคส์ พิคการ์ด (Don Walsh and Jacques Piccard) ลงสู่อ่างมหาสมุทรเมเรียน่า จุดที่ลึกที่สุดของโลก (Brown, 2023; Heyerdahl & Caviedes, 2024; Piccard, 1960) มนุษย์ต้องใช้เวลากว่า 3 ศตวรรษในการตามหาสถานที่อันเป็นที่ลึกที่สุดของโลก แต่ปัจจุบันเราใช้เวลาบนแผนที่ภูเกิลแมปส์ไม่ถึงนาทีที่จะสำรวจดินแดนเหล่านั้น

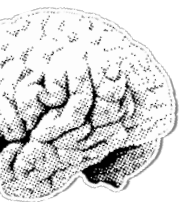
ในปี พ.ศ. 2562 รถสำรวจและการเดินเท้าของทีมงานภูเกิลเก็บข้อมูลภาพถ่ายบนท้องถนนแล้วกว่า 10 ล้านไมล์ หรือเป็นพื้นที่ราว 36 ล้านตารางไมล์ ครอบคลุมพื้นที่ 98% ที่มีประชากรอยู่อาศัย (Escobar, 2019)

บทที่ 1 กูเกิลแมปส์

เพื่อถ่ายภาพลักษณะภูมิประเทศและพื้นที่เขตชุมชน หรือรู้จักกันในชื่อ “สตรีทวิว” (Street View) ส่วนในประเทศไทยย้อนไปเมื่อปลายเดือนกันยายน พ.ศ. 2555 กูเกิลร่วมกับการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยเก็บข้อมูลภาพถ่ายท้องถนนทั่วประเทศภายใน 2-3 ปี (Kongchun, 2012) แต่ยังมีบางพื้นที่ตกสำรวจไป ซึ่งไม่ใช่ปัญหาจากการเดินทาง แต่เป็นเพราะการขัดขวางจากประชาชนที่ไม่เข้าใจ

16:00 น. ของวันที่ 13 สิงหาคม พ.ศ. 2556 ชาวบ้านกว่า 20 คน ล้อมรถติดกล้องบนหลังคาที่ถ่ายภาพรอบทิศทางของกูเกิล ขณะสำรวจในตำบลสะเอียบ อำเภอสอง จังหวัดแพร่ ด้วยเกรงว่าจะเกี่ยวข้องกับการสร้างเขื่อนแก่งเสือเต้น จึงเชิญตัวคนขับรถมาสาบานต่อหน้าพระประธานวัดบ้านดอนชัย ก่อนให้ออกจากพื้นที่ไป (ประชาไท, 2556) และได้เพียงภาพถ่ายทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1120 ขณะที่ห่างออกไป 18.9 กิโลเมตร บริเวณวัดไทยสุภาพ (ท่าม่าน) ตำบลเชียงม่วน อำเภอยี่งอ จังหวัดพะเยา กูเกิลเก็บภาพตอกรอกชอกชอยต่าง ๆ ครอบคลุมเกือบทั่วทั้งชุมชน (Google, 2013) ข้อมูลสตรีทวิวที่แสดงผลบนเว็บไซต์ หรือแอปพลิเคชัน (Application: App) ในมือถือผ่าน “แผนที่” คือหนึ่งในเครื่องมือสำคัญก่อนลงพื้นที่ศึกษาชุมชน

ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา การใช้งานแผนที่ดิจิทัล (digital map) บนโทรศัพท์มือถือ/เว็บไซต์ ได้เปลี่ยนแปลงวิธีการที่เราระบุตำแหน่ง นำทาง วางแผนการเดินทาง หรือนำมาใช้ประโยชน์ด้านต่าง ๆ อย่างแพร่หลาย เช่น การวิจัย การพัฒนาสังคม การท่องเที่ยว ฯลฯ แอปเกี่ยวกับแผนที่ที่ใช้งานบนอุปกรณ์คอมพิวเตอร์ หรือมือถืออย่างกูเกิลแมปส์ (Google Maps), กูเกิลเอิร์ธ (Google Earth), บิงแมปส์ (Bing Maps), นอสตรา แมป (Nostra Map), เฮียร์วีโก (Here WeGo), แมปส์.มี (MAPS.ME) เป็นเครื่องมือสำคัญที่

บทที่ 2

วิกิชุมชน

“อำเภอท่าสองยางเดิมมีฐานะเป็น กิ่งอำเภอท่าสองยาง ขึ้นอยู่ในเขตการปกครองของอำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2491 ได้โอนมาขึ้นกับอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก และเมื่อปี พ.ศ. 2494 กิ่งอำเภอแม่ระมาด (ซึ่งขณะนั้นขึ้นกับอำเภอแม่สอดเช่นกัน) ได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นอำเภอ กิ่งอำเภอท่าสองยางจึงโอนไปขึ้นอยู่กับอำเภอแม่ระมาด และต่อมาจึงได้ยกฐานะขึ้นเป็น อำเภอท่าสองยาง เมื่อวันที่ 22 กรกฎาคม พ.ศ. 2501 จนปัจจุบัน”⁴¹

ข้อความข้างต้นเป็นประวัติอย่างย่อของอำเภอท่าสองยาง จังหวัดตาก ปรากฏในสารานุกรมออนไลน์เสรี หรือวิกิพีเดีย⁴² (วิกิพีเดีย, 2566) และยังมีหัวข้อการแบ่งเขตการปกครอง จำแนกเป็น 6 ตำบล 67 หมู่บ้าน และหัวข้ออื่นอีก 3 หัวข้อคือ บทนำ ที่ตั้งและอาณาเขต และอ้างอิง อย่างไรก็ตาม วิกิพีเดียไม่ได้ให้ข้อมูลเชิงลึกระดับหมู่บ้าน แต่ ณ ปัจจุบัน องค์กรวิชาการ

⁴¹ ผู้เขียนใช้ตัวหนา แทนอักขรสีฟ้าตามข้อความเดิมในวิกิพีเดีย

⁴² เว็บไซต์ลำดับที่ 7 ที่มีผู้นิยมใช้งานแพร่หลายมากที่สุดในโลก และลำดับที่ 18 ในประเทศไทย (similarweb, 2024a, 2024b)

บทที่ 2 วิกิชุมชน

ในศาสตร์ด้านมานุษยวิทยา ได้ริเริ่มจัดทำข้อมูลชุมชนเผยแพร่แก่ผู้สนใจทั่วไป ได้สืบค้นประวัติความเป็นมา และข้อมูลอันเกี่ยวเนื่องในชื่อ “วิกิชุมชน”

วิกิชุมชนคืออะไร

วิกิชุมชน (Wiki - communities) พัฒนาขึ้นโดยศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) หรือ ศมส. เป็นแพลตฟอร์ม (เว็บไซต์) สำหรับจัดเก็บจัดการ และแสดงผลข้อมูลภาคสนามในชุมชน โดยชุมชนจะมีส่วนร่วมดำเนินการจัดเก็บข้อมูลต่าง ๆ ทั้งภาพ แผนภาพ คลิปวิดีโอ เสียงสัมภาษณ์ เอกสารสำคัญ ผ่านเครื่องมือ 7 ชิ้น เพื่อให้ชุมชนและผู้ใช้ประโยชน์ นำข้อมูลไปใช้บริหารโครงการที่เกี่ยวข้อง จุดเด่นของวิกิชุมชน ซึ่งแตกต่างจากฐานข้อมูลอื่นของ ศมส. คือ เปิดโอกาสให้ผู้ใช้งานมีสิทธิ์บริหารจัดการและเลือกข้อมูลที่จะเผยแพร่ได้ด้วยตนเอง โดย ศมส. ทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยง จัดอบรมการใช้เครื่องมือแก่เครือข่ายผู้เก็บข้อมูล การนำเข้าข้อมูล การใช้งานเว็บไซต์ และบำรุงรักษาระบบ วิกิชุมชนเริ่มเผยแพร่ข้อมูลในช่วงต้นปี พ.ศ. 2566 บนเว็บไซต์ <https://wikicomcommunity.sac.or.th>

เดิมที ศมส. ได้จัดทำโครงการนำร่อง พัฒนา “เว็บไซต์คลังข้อมูลชุมชน” และเครือข่ายข้อมูลในชื่อ <https://communityarchive.sac.or.th> ร่วมกับชุมชนที่สนใจ 24 ชุมชนจาก 2 รุ่น ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2561-2562⁴³ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) แสวงหา-สร้าง-ประสานทำงานร่วมกับเครือข่ายข้อมูล 2) พัฒนาระบบการจัดการและดูแลข้อมูลชุมชน 3) พัฒนาเชื่อมโยงข้อมูลชุมชน ผ่านระบบคลังข้อมูลชุมชน และ 4) เสริมสร้างความเข้มแข็งจากการใช้

⁴³ เช่น รุ่นที่ 1 ชุมชนบ้านห้วยตองก้อ จ.แม่ฮ่องสอน, บ้านดอยล้าน สีชู จ.เชียงราย, รุ่นที่ 2 ชุมชนไทยพวน จ.แพร่, ชุมชนโพนทราย จ.อุบลราชธานี, ชุมชนบ้านขุนแม่ห้วย จ.ตาก

บทที่ 3

ข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.)

สมาชิกเว็บไซต์พันทิป (Pantip) โพสต์ตั้งกระทู้สงสัยว่า “ทำไมปัจจัย 4 ถึงต้องเป็นอาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค” แล้วนำกับอากาศหากขาดก็มีชีวิตอยู่ไม่ได้ แล้วปัจจัยอื่นจะมีความหมายอย่างไร (สมาชิกหมายเลข 1448509, 2558) มีผู้เสนอความเห็นที่ นำกับออกซิเจน ธรรมชาติ นั้นรัฐสรรคี่ให้มีใช้ได้ไม่จำกัด บ้างก็เสนอว่า อินเทอร์เน็ต ไวไฟ (wi-fi) โทรศัพท์มือถือและแบตเตอรี่ ควรเป็นปัจจัยที่ 5 ส่วนผู้เขียนเห็นว่าปัญญาประดิษฐ์ (artificial intelligence: AI) จะมีอิทธิพลต่อสังคมมนุษย์ในทุกด้าน และกลายมาเป็นปัจจัยพื้นฐานสำคัญ เนื่องจากผู้คนทั่วไปเข้าถึง AI ได้อย่างแพร่หลาย เช่น การใช้งานผ่าน chatbots, การสร้างภาพ เสียงและคลิปวิดีโอ (Heikkilä & Heaven, 2024)

ในมุมมองทางจิตวิทยามาสโลว์ (Maslow, 1970) เสนอว่า ปัจจัย 4 ถือเป็นลำดับขั้นขั้นแรกของความจำเป็นขั้นพื้นฐานทางกายภาพที่มนุษย์ต้องการ ส่วนมุมมองทางเศรษฐศาสตร์ก็ไม่ได้แตกต่างกันนัก เพราะความจำเป็นพื้นฐานมีไว้เพื่อให้อยู่ได้ตามสมควร แต่ในทางสังคมนิยมได้ถูกขยายความกว้างไกลไปกว่านั้น

บทที่ 3 ข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.)

แนวทางความจำเป็นพื้นฐาน (basic needs approach) ถูกเสนอในเวทีประชุมการจ้างงานระดับโลก (ILO's World Employment Conference) ระหว่างวันที่ 4-17 มิถุนายน ค.ศ. 1976 ณ เมืองเจนีวา ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ โดยมุ่งให้เกิดความเสมอภาคในการกระจายบริการพื้นฐานไปยังประชาชนในท้องที่ห่างไกลที่ยังไม่บรรลุมาตรฐานความเป็นอยู่ขั้นต่ำ องค์ประกอบสำคัญของความจำเป็นพื้นฐาน 2 ประการคือ 1) ความต้องการขั้นต่ำ (basic minimum needs) ระดับครัวเรือนในการบริโภค (ความพอเพียงด้านอาหาร ที่อยู่อาศัย สิ่งของเครื่องใช้ เครื่องนุ่งห่ม) 2) บริการจากภาครัฐในระดับชุมชน เช่น น้ำอุปโภค-บริโภคปลอดภัย ห่วงน้ำถูกหลักสุขาภิบาล เข้าถึงการขนส่งสาธารณะ การศึกษา และการสนับสนุนทางวัฒนธรรม นอกจากนั้น ยังมีประเด็นด้านสิทธิมนุษยชน และความเชื่อมั่นว่าประชาชนจะช่วยตนเองได้ และความจำเป็นเหล่านี้ต้องได้รับการปรับปรุงต่อเนื่อง (International Labour Organisation et al., 1976, p. 4; Higgins, 1980 อ้างใน ตีрек ฤกษ์หรัย, 2529, น. 194)

เป้าหมายของแนวทางความจำเป็นพื้นฐาน มุ่งเน้นกระจายความเป็นธรรมด้านสังคมมากกว่าจัดความยากจน ดังนั้น กลุ่มเป้าหมายจึงมีทั้ง “คนจน” และ “คนมี” แต่เมื่อคนยากจนยังช่วยเหลือตนเองไม่ได้ จึงต้องเข้าร่วมกิจกรรมโครงการต่าง ๆ ซึ่งแนวทางที่วางไว้คือ ต้องสอดคล้องกับการพัฒนา โดยเน้นพึ่งตนเองเป็นสำคัญ แต่ปัญหาการพัฒนาที่ไม่เคยล้าสมัยคือ 1) ประชาชนมีส่วนร่วมน้อย 2) การจัดสรรทรัพยากรไม่เป็นธรรม และ 3) หน่วยงานต่าง ๆ ไม่ได้ประสานงานกัน เพื่อจัดการปัญหาเหล่านี้ จึงต้องมีข้อมูลซึ่งเป็นเครื่องชี้วัดความจำเป็นพื้นฐาน

บทที่ 4

ข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน (กชช. 2ค)

กชช. 2ค อ่านว่า กอ-ชอ-ชอ-สอง-คอ ไม่ใช่คำย่อ แตกต่างอย่างชัดเจนกับ “จปฐ.” ที่ย่อมาจาก “ข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน” ส่วน กชช. เป็นหนึ่งในรหัสชุดข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน พัฒนาโดย โฆสิต ปั้นเปี่ยมรัษฎ์ และฉัตรนรภูมิพิทักษ์ ได้ริเริ่มจัดทำข้อมูลพื้นฐานต่าง ๆ ขึ้น โดยนำคำว่า กชช. มาจาก “คณะกรรมการพัฒนาชนบทแห่งชาติ” ซึ่งก่อนหน้านั้นยังมีชุดรหัส กชช. 2ก⁷⁰ (ข้อมูลพื้นฐานระดับจังหวัด) และ กชช. 2ข⁷¹ (ข้อมูลพื้นฐานระดับอำเภอ) แต่ภายหลังยกเลิกการจัดเก็บทั้ง 2 ชุดข้อมูล (กรมการพัฒนาชุมชน, 2565ค)

การจัดเก็บข้อมูล กชช. 2ค เริ่มต้นในปี พ.ศ. 2525 โดยสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) มอบให้กรมการพัฒนาชุมชน เป็นผู้จัดเก็บใน 38 จังหวัด 12,586 หมู่บ้าน ปี พ.ศ. 2529 มีการจัดเก็บทั่วประเทศ และปี พ.ศ. 2530 จัดเก็บร่วมกับข้อมูล จปฐ. เป็นประจำทุก 2 ปี ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2533 ต่อมาในปี พ.ศ. 2536 คณะรัฐมนตรีกำหนดให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชนบท นำข้อมูล กชช. 2ค และ

⁷⁰ ข้อมูลพื้นฐานระดับจังหวัด 38 จังหวัด มีรายชื่อหมู่บ้านยากจน 12,555 หมู่บ้าน ที่ประกาศไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 ปัจจุบันไม่มีการจัดเก็บ

⁷¹ ข้อมูลพื้นฐานระดับอำเภอ เคยจัดเก็บในปี พ.ศ. 2526 และ 2528 ปัจจุบันไม่มีการจัดเก็บ

บทที่ 4 ข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน (กชช. 2ค)

จปฐ. ไปใช้กำหนดนโยบาย วางแผนดำเนินการ และติดตามโครงการพัฒนาชุมชน

ในปี พ.ศ. 2559 มีการปรับปรุงแบบสอบถามที่เป็นเครื่องชี้วัดข้อมูลในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564) มีตัวชี้วัดที่ต้องจัดเก็บ 7 หมวด 33 ตัวชี้วัด และในปี พ.ศ. 2566 ช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13 (พ.ศ. 2566-2570) มีการปรับปรุงเป็น 7 หมวด 44 ตัวชี้วัด เพื่อนำมาใช้จัดระดับการพัฒนาหมู่บ้านใน 3 กลุ่มคือ

- เร่งรัดพัฒนาอันดับ 1 (ยังไม่พัฒนา) ได้ 1 คะแนน 15-44 ตัวชี้วัด
- เร่งรัดพัฒนาอันดับ 2 (กำลังพัฒนา) ได้ 1 คะแนน 8-14 ตัวชี้วัด
- เร่งรัดพัฒนาอันดับ 3 (พัฒนาแล้ว) ได้ 1 คะแนน 0-7 ตัวชี้วัด

ข้อมูล กชช. 2ค ในปี พ.ศ. 2566-2570 จะแสดงสภาพทั่วไปและปัญหาของหมู่บ้าน ชุดข้อมูลที่จัดเก็บโดยแบบสอบถาม มีดังนี้

หมวด 1 โครงสร้างพื้นฐาน 10 ตัวชี้วัด : ถนน, น้ำดื่ม, น้ำใช้, น้ำเพื่อการเกษตร, ไฟฟ้าและเชื้อเพลิงหุงต้ม⁷², การมีที่ดินทำกิน, การติดต่อสื่อสาร, สถานพัฒนาเด็กปฐมวัย, สิ่งอำนวยความสะดวกคนพิการและผู้สูงอายุ, พื้นที่สาธารณะสีเขียวและพื้นที่สาธารณะประโยชน์

หมวด 2 สภาพพื้นฐานทางเศรษฐกิจ 10 ตัวชี้วัด : การมีงานทำ, การทำงานในสถานประกอบการ, ร้านอาหารและร้านค้า, ผลผลิตจากการทำนา, ทำไร่, ทำสวน, ปศุสัตว์และการประมง, การทำเกษตรอื่น, อุตสาหกรรมครัวเรือน, การท่องเที่ยว

⁷² ตัวเอียง หมายถึง ตัวชี้วัดที่เพิ่มจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12

บทที่ 5

แผนพัฒนาท้องถิ่น

“

“พอสองพันห้าร้อยสี่ ผู้ใหญ่ตีกลองประชุม
ชาวบ้านต่างมาชุมนุม มาประชุมที่บ้านผู้ใหญ่ลี
ต่อไปผู้ใหญ่ลีจะขอกว่า ถึงเรื่องราวที่ได้ประชุมมา
ทางการเขาสั่งมาว่า ให้ชวานาเลี้ยงเป็ดและสุกร...”

”

แว่วเสียงสำเนียงเพลง “ผู้ใหญ่ลี” ยังคงก้องดังอยู่ถึงทุกวันนี้ คน Gen X คำนึงกันดีว่า นี่เป็นเพลงลูกทุ่งเสียดสีสังคม ร้องโดย ศักดิ์ศรี ศรีอักษร โด่งดังมากในยุค จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ส่วนคน Gen Y รู้จักเพลงนี้ เพราะถูกนำมาเรียบเรียงทำนองและขับร้องใหม่โดย นุภาพ สวันตรังค์, หนู มิเตอร์ และ ไก่ พรรณนิภา (ตฤภัทร โลหะพงศธร, 2564) ขณะที่คน Gen Z ซึ่งห่างไกลจากช่วงเกิดเพลงก็ยังสามารถร้องตามได้ เมื่อผู้คนในสื่อสังคมออนไลน์ แห่แชร์คลิปการร้องที่ซัดบ้างไม่ซัดบ้าง แต่ยังคงน้ำเสียงที่มีเอกลักษณ์ของ Louise Kennedy สาวชาวอเมริกันที่เคยเข้ามาพำนักในประเทศไทย (Thai Roots, 2017)

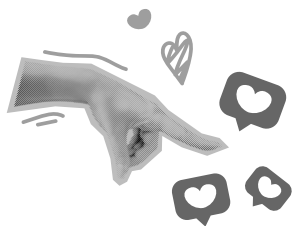
บทที่ 5 แผนพัฒนาท้องถิ่น

ผ่านมากกว่า 57 ปี เรื่องราวของผู้ใหญ่ลีก็ยังคงน่าสนใจ เพราะเหตุใดทำไมต้องล้มล้าง เว็บไซต์ Setthasat (เสด-ละ-สาต, 2554) เสนอว่า พ.ศ. 2504 เป็นปีแรกที่ไทยประกาศใช้ “แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ระยะที่ 1 (พ.ศ. 2504-2506)” ผู้ใหญ่ลีจึงเป็นคนกลางที่นำสารจากราชการมาสื่อกับชาวบ้าน แต่ด้วยไม่คุ้นชินกับภาษา “สุกร” จึงกลายเป็น “หมาน้อยธรรมดา” สำหรับผู้ใหญ่ลี ตาสีหวัคลอน และชาวบ้านทั่วไป แผนพัฒนาฯ ระดับชาติ ดูห่างไกลจากเรื่องราวในชุมชน แต่หากเป็น “แผนพัฒนาระดับตำบล” ที่คนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมจัดทำ การสื่อสารระหว่างผู้ตามกับผู้นำ ก็อาจเป็นไปได้ง่าย

แผนพัฒนาตำบลหรือแผนพัฒนาสามปี หมายถึง แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) ในช่วง 3 ปี เป็นการแปลงแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาไปสู่การปฏิบัติ มีการกำหนดรายละเอียดแผนงาน โครงการพัฒนาที่สัมพันธ์กับงบประมาณ ปรับปรุงเป็นประจำทุกปี และเกี่ยวข้องกับแผนพัฒนาตั้งแต่ระดับล่าง คือ 1) แผนชุมชน 2) นโยบายของผู้บริหารท้องถิ่นที่แถลงต่อสภาท้องถิ่น 3) กรอบนโยบายทิศทาง แนวทางการพัฒนาของ อปท. ในเขตจังหวัด 4) ยุทธศาสตร์การพัฒนา กลุ่มจังหวัดและจังหวัด 5) นโยบายรัฐบาล ไปจนถึงระดับบนสุด คือ 5) แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ซึ่งกำหนดวิสัยทัศน์และยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศ (กรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น, ม.ป.ป.; สถาบันพระปกเกล้า, 2556, น. 16-17)

อปท.⁸⁰ มีหน้าที่พัฒนาตำบลในด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ตามมาตรา 66-68 ของพระราชบัญญัติสภาตำบลและองค์การบริหารส่วนตำบล

⁸⁰ องค์การบริหารส่วนตำบล เทศบาล องค์การบริหารส่วนจังหวัด เมืองพัทยา

บทที่ 6

เครือข่ายทางสังคม

หากนึกถึงเครือข่ายทางสังคมที่ท่านรู้จัก ชื่อของเฟซบุ๊ก (Facebook), ไลน์ (Line), เฟซบุ๊กเมสเซนเจอร์ (Facebook Messenger), ดิกต็อก, (TikTok), อินสตาแกรม (Instagram) น่าจะอยู่ในกลุ่มแรก ๆ ที่ถูกนึกถึง ด้วยเป็นแพลตฟอร์มเครือข่ายสังคมออนไลน์ (social media) เข้าถึงผู้ใช้ในประเทศไทยเกินกว่าร้อยละ 60⁹³ (Kemp, 2025) แต่หากเป็นเครือข่ายออฟไลน์ ที่ผู้คนได้แลกเปลี่ยนความคิด พบปะกันซึ่งหน้า และมีกิจกรรมร่วมกัน เครือข่ายทางสังคมแบบนี้จะมีลักษณะเช่นไร

การเข้าใจความหมายของเครือข่ายทางสังคมอย่างง่ายทำได้ผ่านการศึกษาเครือข่ายที่เป็นรูปธรรม ซึ่งในประเทศไทยมีเครือข่ายเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก แต่เครือข่ายซึ่งเป็นที่รู้จักในกลุ่มผู้ทำงานด้านการพัฒนา ด้วยมีชื่อเสียง มีผลงานที่สร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชนอย่างต่อเนื่องกว่า 20 ปี จนได้รับรางวัล “มีชัย วีระไวทยะ” สาขาการพัฒนาชนบทในปี พ.ศ. 2550 และทุนสนับสนุนการดำเนินงานจากมูลนิธิต่าง ๆ คือ เครือข่ายอินแปง (โพลีชันนิง, 2550)

⁹³ ข้อมูล ณ เดือนมกราคม พ.ศ. 2568 มีผู้ใช้อินเทอร์เน็ต 65.4 ล้านคน (ร้อยละ 91.2) ของประชากรทั้งประเทศ และผู้ใช้งานเครือข่ายสังคมออนไลน์มากที่สุด 5 ลำดับแรก ได้แก่ เฟซบุ๊ก ร้อยละ 90.7, ไลน์ ร้อยละ 90.6, ดิกต็อก ร้อยละ 85.7, เฟซบุ๊กเมสเซนเจอร์ ร้อยละ 82.4, อินสตาแกรม ร้อยละ 63.7

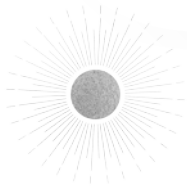
บทที่ 6 เครือข่ายทางสังคม

“ภูพานคือชีวิต มวลมิตรคือพลัง ฟังตนเองคือความหวัง อินแปงยังเพื่อปวงชน” คือปรัชญาการทำงานของเครือข่ายนี้ โดยมีที่มาจากชาวบ้านบัวหมู 5 ตำบลกุดบาก อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร ราว 13 ราย ได้จัดตั้งกลุ่ม “กองทุนพันธุ์ไม้พื้นบ้าน” ขึ้นในปี พ.ศ. 2532 และเปลี่ยนเป็นเครือข่ายอินแปง ในปี พ.ศ. 2535 และขยายไปยังอำเภออื่น เพื่อแก้ปัญหาเศรษฐกิจชุมชนและสุขภาพอยู่รอดให้พื้นบ้าน 7 ข้อปัญหาคือ การเกษตร สิ่งแวดล้อม สุขภาพชุมชน อดสาหกรรม ธุรกิจชุมชน กองทุนและสวัสดิการชุมชนและการเรียนรู้

พวกเขาจึงจัดทำโครงการสำคัญคือ ผลักดันให้ชุมชนกว่า 1,000 ครัวเรือน รอบป่าภูพานหันมาทำเกษตรแบบป่า ด้วยการนำเมล็ดพืชจากป่ามาเพาะในไร่ขนาดตนเอง ทำให้ครอบครัวมีอยู่มีกิน ลดการบุกรุกป่า ผลิตสินค้าธรรมชาติ เช่น ไร่หน่อกะเม่า หมากแคว ยาสมุนไพรรักษาโรค จัดตั้งธนาคารชุมชนและกิจกรรมสังคมมากกว่า 30 เรื่อง จนพึ่งตัวเองได้ กลายเป็นวิสาหกิจชุมชนต้นแบบ และขยายแนวคิดไปสู่เครือข่ายหมู่บ้านอื่น จนมีสมาชิกประมาณ 87 ตำบล 920 หมู่บ้าน ใน 5 จังหวัดภาคอีสาน ได้แก่ สกลนคร กาฬสินธุ์ อุดรธานี มุกดาหาร และนครพนม (กานดา ศากยะโรจน์ และคณะ, 2557)

สำหรับ “อินแปง” ความโดดเด่นของเครือข่ายเห็นได้ชัดจากการรวมกลุ่มเพื่อแก้ปัญหาเศรษฐกิจชุมชน แต่หากมองในมิติอื่น ยังมีเครือข่ายที่ทำงานในประเด็นที่ต่างออกไป ในช่วงเวลาที่ไทยเผชิญปัญหาสุขภาพจากการเจ็บป่วยในกลุ่มโรคไม่ติดต่อ หรือกลุ่มโรค NCDs (non-communicable diseases)⁹⁴ ในปี พ.ศ. 2561 อัตราการเสียชีวิตของประชากรมีสาเหตุมาจากโรคมะเร็งรวมทุกประเภทเป็นอันดับ 1 รองลงมาคือ โรคหลอดเลือดสมอง และโรคหัวใจขาดเลือด เนื่องจากพฤติกรรมมารักกินอยู่ที่ไม่เหมาะสม และ

⁹⁴ มะเร็ง เบาหวาน ความดันโลหิตสูง หลอดเลือดสมองและหัวใจ ภาวะอ้วนลงพุง

บทที่ 7

กลุ่มชาติพันธุ์

ยังไม่ทันที่ “นัน” จะได้คว้าแชมป์รายการประกวดร้องเพลงเวทีไมค์ทองคำ ช่องเวิร์คพอยท์ (Workpoint) เด็กหนุ่มวัย 18 ปี จากแดนไกลก็โดนดราม่าโถมใส่ เมื่อรายการไลฟ์สดบนเฟซบุ๊ก กระทบใจคอมเมนต์ว่า “พูดไม่ชัดหรือปลอมบัตรประชาชนมาสมัคร” แต่เฟซบุ๊กเพจ Drama-addict ชัดกลับผู้วิจารณ์ว่าเด็กหนุ่มนั้นก็เป็นคนไทยเหมือนกัน (กระปุก, 2561)

“นัน” หรือ อนันต์ อาศัยไพรพนา ผู้หลงรักในเสียงเพลง ที่มีเสียงเสน่ห์หวานปนเศร้า เขาเป็นเด็กหนุ่มชาวปากาเกอะญอ กลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงจากจังหวัดตาก ผู้สู้ฝ่าฟันลบคำสบประมาทของชาวเน็ตก่อนหน้านี้ ที่กันว่าไม่ได้เป็นคนไทยจริง ๆ กระทบใจคนดูคนฟัง ด้วยการคว้าแชมป์รายการไมค์ทองคำ ครั้งที่ 6 ด้วยคะแนนโหวตสูงสุด นี่เป็นตัวอย่างปัญหาด้านทัศนคติหรืออาจเป็นมายาคติ (myth) ที่ผลักดันให้นันกลายเป็นคนชายขอบ⁹⁹ อาจด้วยข้อแตกต่างด้านเชื้อชาติ ภาษา จนมองว่าเขาไม่ใช่กลุ่มชาติพันธุ์ไทย ด้วยยึดติดเอกลักษณ์วัฒนธรรมของชาติ มองพื้นฐานความบริสุทธิ์คือความเป็นไทย

⁹⁹ คนชายขอบ (marginal people) คือ คนที่อยู่ห่างไกลจากสังคม มักหมายถึงผู้ที่ไม่ได้รับการดูแล ไม่ได้รับบริการหรือความคุ้มครองจากรัฐ ต้องดูแลตนเอง และมีวัฒนธรรมของตนเอง ที่อาจแตกต่างจากวัฒนธรรมของคนที่อยู่ในเมือง (สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2550)

บทที่ 7 กลุ่มชาติพันธุ์

ไม่ยอมรับพหุสังคม¹⁰⁰ (มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์, 2559) หรือความหลากหลายของชนเชื้อชาติอื่น ทั้งที่แท้จริงแล้วผู้คนในสยามนั้นต่างหลากหลายเผ่าหลายพันธุ์ (องค์ บรรจุน, 2553)

ความเข้าใจที่ว่า สยามนั้นหลากหลายเผ่าหลายพันธุ์ เพิ่งจะเกิดขึ้นเมื่อครั้งหนึ่งที่สังคมไทยเกิดความขัดแย้งทางความคิด ทำให้ปัญญาชนและนักศึกษากลุ่มหนึ่ง ซึ่งรัฐเรียกว่า “ผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ (ผกค.)” หนีออกจากเมืองเข้าสู่ป่า หลังเหตุการณ์ลูกเสือของนักศึกษาที่ต่อต้านการปกครองของเผด็จการทหารในช่วง 6 ตุลาคม 2519 (สุรชาติ บำรุงสุข, 2566) กระทั่งพบกับกลุ่มคนชาติพันธุ์อื่นคือ กะเลิง ผู้ไทย อาข่า มูเซอ อีเกอ เย้า และอื่น ๆ ซึ่งไม่ได้เรียกตนว่าคนไทย อนึ่ง กลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้ หรือที่รัฐเรียกว่า “ชาวเขา” ซึ่งถูกชักชวนก็ถูกจัดในกลุ่ม ผกค. เช่นกัน¹⁰¹ (กองอำนวยการป้องกันและปราบปรามคอมมิวนิสต์, 2517, น. 35-38)

ภายหลังเมื่อรัฐอนุญาตให้ ผกค. เปลี่ยนเป็นผู้ร่วมพัฒนาชาติไทย กลุ่มนักศึกษาและปัญญาชนส่วนหนึ่ง ได้ตระหนักถึงความหลากหลายทางชาติพันธุ์ จนนำมาสู่การก่อตั้ง “โครงการศูนย์ศึกษาวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเชียอาคเนย์” ในปี พ.ศ. 2517 และยกฐานะเป็น “สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท” ในปี พ.ศ. 2524 และเปลี่ยนชื่อเป็น “สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเชีย” มหาวิทยาลัยมหิดล ในปี พ.ศ. 2552 (สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเชีย, ม.ป.ป.) เพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับภาษาและ

¹⁰⁰ ศัพท์วิชาการเรียกว่า พหุสังคม หรือ สังคมพหุลักษณะ (plural society) หมายถึง กลุ่มสังคมที่แยกออกเป็นกลุ่มภาษา กลุ่มชาติพันธุ์ กลุ่มศาสนา หรือเชื้อชาติต่าง ๆ และกลุ่มชุมชนหรือ สังคมหลากหลายวัฒนธรรม (multicultural society) นำมาใช้กับรัฐที่มีความแตกต่างหลากหลาย เช่น ในสหรัฐอเมริกา ซึ่งมีกลุ่มคนหลากหลายเชื้อชาติ

¹⁰¹ เอกสารอ้างอิงนี้ ระบุว่า ขบวนการคอมมิวนิสต์ได้แทรกซึมและบ่อนทำลายโดยโฆษณาชวนเชื่อในกลุ่มชาวเขาพื้นที่ภาคเหนือ โดยยกตัวอย่างเหตุการณ์ช่วงปี พ.ศ. 2511-2514

บทที่ 8

พันธุ์ข้าว

ลำน้าเสียงแคนขับขาน ประกอบพร้อมกับภาพพื้นดิน ผืนหญ้า
ท้องนาของจังหวัดนครนายก (ประชาชาติธุรกิจ, 2561) และสีหน้าหญิงสาว
ที่มุ่งมั่น แม้ท่วงทำนองเพลงไม่ใช่แบบฉบับของ “แม่นกน้อย อุไรพร” แห่ง
คณะเสียงอีสาน แต่เสียงเอื้อนเคล้าคลอรอท่อนนำในจังหวะดนตรีปี่อปรืออก
ก็เร้าเร่งอารมณ์ผู้ฟังได้เป็นอย่างดี

“...เกี่ยวเถอะนะแม่เกี่ยว (ไอ้ไอโอ) เกี่ยวเถอะนะแม่เกี่ยว
น้ำตาจะรินหลังไหลอย่างไร แต่ใจไม่เคยคดเคี้ยว
เกี่ยวเถอะนะแม่เกี่ยว แม้ใครไม่เกี่ยว แต่ฉันจะเกี่ยว
ปล่อยใจให้เดินย่ำเท้า ออกไปจุดไฟขึ้นมาอีกครั้ง (ไอ้ไอโอไอโอไอโอ)...”

เกี่ยวเถอะนะแม่เกี่ยว เป็นคำร้องหนึ่งในเพลง “ร่างเกี่ยวข้าว”
แต่งโดย เอิบ ประไพเพลงผสม ทำนองโดย เอื้อ สุนทรสนาน ราวปี พ.ศ. 2482-
2488 (คีตา พญาไท, 2555; ไพบูลย์ สำนานฤๅติ, 2548) และปาล์มมี หรือ

บทที่ 8 พันธุ์ข้าว

อีฟ ปานเจริญ นักร้องลูกครึ่งไทย (เลือดอีสาน)-เบลเยียม นำมาผสมรวมในเพลง “แม่เกี่ยว” เผยแพร่ลง YouTube เมื่อวันที่ 23 มกราคม พ.ศ. 2561 (จีนี่ เรคคอร์ดส, 2561) ปาล์มมีเล่าว่า ได้แรงบันดาลใจจากครั้งหนึ่งที่เห็นรถเกี่ยวข้าว และรับรู้ความทุกข์ยากของชาวนา ด้วยข้าวกล้าให้ผลผลิตได้ไม่ดี ฟ้าฝนแล้งแห้ง ข้าวโดนกดราคา และอีกสารพัดปัญหาตามมาด้วยหนี้สิน ชาวบ้านนาจึงต้องดิ้นรนออกไปเป็นสาวไร่ในเมืองกรุง กริยาอาการที่แม่ต้อง “เกี่ยว” จึงหมายถึง การเกี่ยวคว่ำหาโอกาสในสังคมเมือง เพื่อเลี้ยงปากท้องหวังให้คุณภาพชีวิตของตนและคนข้างหลังดีขึ้น แต่หากสังเกตภาพทุ่งนาซึ่งทอดยาวกว้างออกไป ตั้งรวงชูช่อสีทอง การลงแขก นวด ฝัด และวิถีชีวิตชาวนา ชาวไร่ สะท้อนถึงความอุดมสมบูรณ์ของข้าว พืชอาหารที่เป็นรากของประเพณี พิธีกรรม และวัฒนธรรมอื่น ๆ ในสังคมไทย (เอี่ยม ทองดี, 2551, น. 22)

คนไทยปลูกข้าว บริโภคข้าว และค้าข้าวมาแต่โบราณ เราจึงรู้จักข้าวเป็นอย่างดี แต่ก็ในฐานะที่เป็นพืชอาหารเท่านั้น เช่นเดียวกับที่ชาวต่างชาติรู้จัก “หอมมะลิ” ข้าวไทยในฐานะที่มีรสชาติดีที่สุดของโลก เรื่องราวของข้าวยังมีอีกหลากหลายประเด็น นอกเหนือจากปัญหาสังคมที่ปาล์มมีพูดแทนชาวนาผ่านเพลงแล้ว พันธุ์ข้าวไทย ก็เป็นอีกหนึ่งความสนใจซึ่งคนศึกษาชุมชนจะต้อง “เกี่ยว”

เรามากมีคำพูดประชดประชัน หากรู้เท่าทันไม่ถูกคนลงว่า “กินข้าวไม่ได้กินหญ้า” (ไทยรัฐออนไลน์, 2556) เป็นการเทียบเคียงคนกับควาย เพราะคนกินข้าวเป็นอาหาร ส่วนควายเป็นสัตว์เคี้ยวเอื้อง อันที่จริงข้าวกับหญ้านั้นแทบไม่แตกต่างกัน เพราะเป็นพืชล้มลุกใบเลี้ยงเดี่ยว จัดอยู่ในวงศ์ Poaceae หรือ Graminae พัฒนามาจากข้าวป่าในสกุล *Oryza* มีความหลากหลายทางนิเวศสูงคือ เจริญเติบโตได้ทั้งในเขตร้อนและเขตอบอุ่น ปลูกได้ในที่ราบ

บทที่ 9

ทรัพยากรป่าไม้

4 กุมภาพันธ์ 2561 ณ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร
บริเวณลำห้วยปะชี ตำบลชะแล อำเภอทองผาภูมิ จังหวัดกาญจนบุรี

...เปรี๊ยะ เปรี๊ยะ เปรี๊ยะ พลันสิ้นเสียงกระสุนสังหาร เสือดำทุ่งใหญ่
(*Panthera pardus delacouri*) ก็พุบล้มสลบดิ้น สิ้นเสียงหายใจ แม่เสือดำ
จะจากไป แต่เสียงก่นแข่งสาปด่าต่อผู้ลั่นไก มีอาจสิ้นไปจากแผ่นดิน (ผู้จัดการ
ออนไลน์, 2561ค)

เสือดำทุ่งใหญ่ เป็นประชากรเสือดาวอินโดจีน (Indo-Chinese leopard) ในภูมิภาคอินโดจีน อาศัยกระจายพันธุ์ทั่วไปแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ปัจจุบันทั่วโลกคาดการณ์ว่ามีจำนวนระหว่าง 973-2,503 ตัว ที่เกาะสิงคโปร์นั้นสูญพันธุ์ไปแล้ว ส่วนลาว และเวียดนาม คาดกันว่าน่าจะหมดไปเช่นกัน แต่ในประเทศไทยบริเวณผืนป่าตะวันตก¹⁴⁰ ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า

¹⁴⁰ ผืนป่าตะวันตก (Western Forest Complex: WEFCON) ประกอบด้วย อุทยานแห่งชาติเฉลิมรัตนโกสินทร์ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้ง อุทยานแห่งชาติเขาแหลม อุทยานแห่งชาติเขื่อนศรีนครินทร์ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าสลักพระ และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร

ห้วยขาแข้ง¹⁴¹ ยังคงพบเสือดาวหนาแน่น แต่มีรายงานว่ ประชากรเสือดาวลดลงร้อยละ 38 ในช่วง 3 ปีที่ผ่านมา รวบรวมลายทศวรรษ 1990 นับเป็นภาวะเสี่ยงต่อการถูกคุกคามจนลูกกลมสู่การสูญพันธุ์ (Rostro-García et al., 2016, pp. 296-297)

รายงานล่าสุดของรอสโตร-การ์เซีย และคณะ (Rostro-García et al., 2024, pp. 1-6) จากพื้นที่สำรวจ 7 แห่ง ในภูมิภาคนี้ ซึ่งหนึ่งในนั้นอยู่ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าสลักพระ¹⁴² กลุ่มนักวิจัยพบว่า ความหนาแน่นเฉลี่ยของเสือดาวที่มีเพียง 0.23 ตัว/ตารางกิโลเมตร และอีก 6 แห่ง ต่ำกว่า 3 ตัว/ตารางกิโลเมตร¹⁴³ เทียบกับพื้นที่ 35 แห่ง จากรายงานวิจัยอื่นคือ 5.81 ตัว/ตารางกิโลเมตร นี่จึงเป็นค่าความหนาแน่นต่ำสุดเท่าที่มีรายงานมา ขณะที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าคลองแสง ไม่พบเสือดาว ทั้งที่เคยพบล่าสุดในปี พ.ศ. 2557 อย่างไรก็ตาม ในพื้นที่อุทยานแห่งชาติแก่งกระจาน (กรมอุทยานแห่งชาติฯ, 2566ก) จังหวัดเพชรบุรี พบเสือดาว-เสือด้า ประมาณ 10 ตัว ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2556-2566

¹⁴¹ ครอบคลุมพื้นที่ 6 อำเภอ ใน 3 จังหวัด ได้แก่ อำเภอบ้านไร่ ลานสัก และห้วยคต จังหวัดอุทัยธานี, อำเภอสงขลาบุรี และทองผาภูมิ จังหวัดกาญจนบุรี, อำเภออุ้มผาง จังหวัดตาก

¹⁴² นักวิจัยเก็บข้อมูลโดยตั้งกล้องบันทึกในช่วงเดือนกุมภาพันธ์-มิถุนายน พ.ศ. 2560 ในพื้นที่ศึกษาอีก 6 แห่ง ได้แก่ 1) เซรย่ปก (Srepok), 2) พรหมปรีช (Phnom Prich) ในประเทศกัมพูชา, 3) ตามันเนอการา (Taman Negara), 4) พาชิก ราชา (Pasir Rajar) ในประเทศมาเลเซีย, 5) เมอรูเบอร์ตีรี (Meru Betiri) ในประเทศอินโดนีเซีย และ 6) เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าคลองแสง สุราษฎร์ธานี ในประเทศไทย

¹⁴³ พื้นที่อื่น ๆ อีก 35 แห่ง จากภาคผนวก C1 ในรายงานวิจัย มีค่าเฉลี่ย 5.81 ตัว/ตารางกิโลเมตร

บทที่ 10

ทรัพย์ากรลุ่มน้ำ

“

“...แม่มูลชีเรือคือีสาน ปิงกล้าหาญ วังยมหลังไหล
น่านบ้านสูง เชื่อมเหนือบ้านไทย ไกลแสนไกลน้ำโขงโยงมา
แม่ตาปีเรือดีเรือชัย จากเมืองใต้เมืองเหนืออนานา
ประเพณีโบราณนานมา รวมนาวาทุกแคว้นแดนไทย
เสียงกลองชัยบ ฉิ่งฉับทิ้งโมง พายเรือชัยบ ฉับฉับทิ้งโมง
เสียงพิณโตดโต่งจากภาคอีสาน จับแคนมาเป่าเจ้าลอยมันมัน
ลือชอประสาน งานบุญบ้านไทย
บีดจ้าบีด จ้าบีด จ้าบีด บีดจ้าบีด จ้าบีด จ้าบีด...”

”

บทที่ 10 ทรัพยากรกลุ่มน้ำ

ทำนองปลุกเร้าอารมณ์ข้างต้น กลายมาเป็นเพลงคันทูของผู้คนริมฝั่งที่ลุ่มเขี้ยวฝีพายผู้เข้าแข่งขัน ในงานเทศกาลแข่งเรือยาวประจำปี ในพื้นที่น่านน้ำทั่วทุกภาคของไทย บี้ตจ้ำบี้ต จ้ำบี้ต จ้ำบี้ต เป็นคำร้องในเพลง “บุญแข่งเรือ” แต่งและขับร้องในปี พ.ศ. 2530 โดย น้ำชู หรือ ระพินทร์ พุฒิชชาติ ศิลปินวงกะท้อน (ไทยพีบีเอส, 2558ข) บี้ตจ้ำบี้ต คือ คำศัพท์พจนานุกรม (onomatopoeia) เลียนเสียงธรรมชาติ สื่ออาการเมื่อเหล่าฝีพายจ้วงไม้แหวกสายน้ำดันเรือไปข้างหน้า และเมื่อไม้พายพ่นผ่านผิวน้ำ จึงเกิดเป็นเสียงบี้ต ความโด่งดังของเพลงบุญแข่งเรือ ถูกพัฒนาต่อยอดมาสู่เพลง “แม่ย่านาง” ในปี พ.ศ. 2531 และน้ำชูยังคงใช้บี้ตจ้ำบี้ตซ้ำอีกครั้ง สร้างแรงฮึดของฝีพายกองเชียร์ และเสริมบรรยากาศของงาน (ภาพ 14)

ภาพ 14 ฝีพายเรือแข่งจ้วงไม้พายแหวกสายน้ำ (ก) หัวไ้อ์หรือหัวโขนเรือเป็นเอกลักษณ์เรือแข่งอำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน (ข) © ภาพถ่ายโดยผู้เขียน

บทที่ 11

ภัยธรรมชาติ

ประเทศญี่ปุ่น – เวลา 07:10 น. ของวันศุกร์ที่ 1 กันยายน ค.ศ. 2023 เกิดเหตุแผ่นดินไหวรุนแรงขนาด 7.3 แมกนิจูด ซึ่งเป็นความรุนแรงระดับสูงสุด มีศูนย์กลางความสั่นสะเทือนครอบคลุมพื้นที่ทั้ง 23 เขตของเมืองโตเกียว แต่ทว่ากลับไม่มีการไหวคลอนของแผ่นดิน เพราะนี่เป็นเพียงการจำลองเหตุการณ์ เพื่อเตรียมรับมือสาธารณภัย

วันที่ 1 กันยายน ของทุกปี รัฐบาลญี่ปุ่นจะจัดฝึกซ้อมประจำปีทั่วประเทศ เพื่อรับมือภัยพิบัติทางธรรมชาติเรียกว่า “วันป้องกันภัยพิบัติแห่งชาติ” (Japan’s National Disaster Prevention Day) ในปี ค.ศ. 2023 ได้จำลองเหตุการณ์โดยมี คิซิดะ นายกรัฐมนตรี และคณะรัฐมนตรีเข้าร่วมอย่างพร้อมเพรียง ขณะที่หน่วยงานต่าง ๆ จะร่วมฝึกซ้อมรับมือ เช่น ในเขตroppongi (Roppongi) เมืองโตเกียว พนักงานบริษัทกว่า 500 คน ในอาคารโมริถูกแบ่งเป็นกลุ่ม เพื่อซ้อมการใช้เครื่องกระตุกไฟฟ้าหัวใจอัตโนมัติ (AED) การปฐมหัวใจ การอพยพ และการใช้เครื่องมือดับเพลิง (Japan Today, 2023; Prime Minister’s Office of Japan, 2023) ก่อนหน้านี้นี้ในปี ค.ศ. 2015 มีรายงานว่า ประชาชนทั่วประเทศสมัครใจเข้าร่วมฝึกซ้อมราว 1.6 ล้านคน

และอาเบะ นายกรัฐมนตรีขณะนั้น กล่าวว่า รัฐบาลจะใช้ทรัพยากรทั้งหมด เพื่อปกป้องประชาชนจากภัยพิบัติทุกรูปแบบ (กรุงเทพฯธุรกิจ, 2558)

สภาพตามธรรมชาติของดินแดนอาทิตย์อุทัยทั้งประเทศ เผชิญกับ ภัยพิบัติทุกรูปแบบ เพราะอยู่บนแนววงแหวนแห่งไฟ¹⁷² (the Pacific ring of fire) จึงเสี่ยงต่อการเกิดแผ่นดินไหว การปะทุของภูเขาไฟ และภัยอื่นจากใต้ผืน พายุฝน/พายุหิมะตกหนัก กระทั่งมหาพิบัติภัยสึนามิ (tsunami)

องค์กร Bundnis Entwicklung Hilft/IFHV (2024, p. 52) ประเทศเยอรมนี เผยแพร่รายงานความเสี่ยงภัยโลก ประจำปี ค.ศ. 2024 (World Risk Report) โดยระบุว่า ประเทศญี่ปุ่น อยู่ในลำดับที่ 24 ของโลก (จากทั้งหมด 193 ประเทศ) มีค่าดัชนีความเสี่ยง (World Risk Index) เท่ากับ 20.94 และลำดับที่ 1 คือ ฟิลิปปินส์ มีค่าดัชนีความเสี่ยงเท่ากับ 46.91 ส่วนประเทศไทย อยู่ในลำดับที่ 21 มีค่าดัชนีความเสี่ยงเท่ากับ 21.70 ซึ่งทั้ง 3 ประเทศ มีความเสี่ยงอยู่ในระดับสูงมาก¹⁷³

แม้ว่าไทยไม่ได้อยู่ตามแนววงแหวนแห่งไฟ เช่นเดียวกับประเทศญี่ปุ่น และได้รับอิทธิพลจากพายุเขตร้อนน้อยกว่าฟิลิปปินส์ แต่ก็มีความเสี่ยงระดับ เดียวกัน เนื่องจากอยู่ในพื้นที่ล่อแหลม (exposure) ประชาชนมีโอกาส เผชิญภัยธรรมชาติรูปแบบต่าง ๆ ทั้งมีความเปราะบาง (vulnerability) ด้วยภาครัฐและประชาชน ขาดความสามารถหรือไม่พร้อมในการป้องกัน ปรับตัว-ฟื้นฟูตนเอง หรือไม่มีประสบการณ์ต่อการจัดการภัย (กรมป้องกัน และบรรเทาสาธารณภัย, 2557ก, น. 10) เช่น กรณีคลื่นยักษ์สึนามิ ที่เคย สาดซัด 6 จังหวัด แถบชายฝั่งอันดามัน เมื่อวันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2547

¹⁷² แนวรอยต่อของแผ่นเปลือกโลก

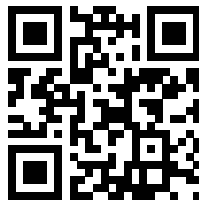
¹⁷³ เสี่ยงน้อยมาก (0.00-1.84), เสี่ยงน้อย (1.85-3.20), เสี่ยงปานกลาง (3.21-5.87), เสี่ยงสูง (5.88-12.88), เสี่ยงสูงมาก (12.89-100)

สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยนเรศวร

สั่งซื้อหนังสือออนไลน์

จัดส่งถึงบ้านสะดวกรวดเร็ว

สั่งซื้อทันที

กรณีต้องการสั่งซื้อหนังสือปริมาณมาก หรือเข้าชั้นเรียนติดต่อได้ที่
ฝ่ายจัดจำหน่ายสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยนเรศวร

- nuph@nu.ac.th
- สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยนเรศวร
- 0 5596 8833-8836
- nu_publishing

NUPH
online store

www.nupress.grad.nu.ac.th